

Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker

[Ur Marcel van der Lindens *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates since 1917, s 183-193. Översättning från engelska, Göran Källqvist. Lindens bok recenserar i denna artikel av Paul Flevvers.*]

Vid SUKP:s tjuogoandra kongress i oktober 1961 blev konflikten mellan Sovjetunionen och Folkrepubliken Kina allmänt känd. Under de följande åren blev konflikten alltmer akut, och medförde att den kinesiska ledningen från och med 1967 försvarade uppfattningen att kapitalismen hade ”återupprättats” i Sovjetunionen. Det har inte utan berättigande hävdats att denna ”teori” – som aldrig på allvar underbyggdes av kineserna själva – framförallt hade till syfte att legitimera en förändrad utrikespolitik.¹

Bland marxister i väst orsakade de politiska spänningarna mellan Moskva och Beijing betydande förvirring. Typiskt var tänkesättet hos redaktörerna för den välkända amerikanska tidskriften *Monthly Review*. I ledaren till numret från december 1961, som skrevs av Leo Huberman och Paul Sweezy, hävdades att även om både de kinesiska och ryska uppfattningarna grundades i den marxistiska teorin, så var det icke desto mindre ryssarna som hade den riktiga linjen:

Den kinesiska ståndpunkten förefaller oss vara ett typexempel på en sorts dogmatisk vänsterism som har visat sig upprepade gånger i den internationella socialistiska rörelsens historia. Två av de speciella kännetecknen som gör att den går att känna igen är underskattning av nationalismen och att klumpa samman all opposition i en enda onyanserad reaktionär massa. Den utstrålar alltid supermilitans och predikar kompromisslöshet. I den mån den omvandlas till politik blir resultaten till största delen motsatsen till det avsedda.²

Ett och ett halvt år senare var bedömningen radikalt annorlunda. Ledaren i maj 1963, som återigen skrevs av Huberman och Sweezy, innehöll tillkännagivandet att den tidigare fastslagna ståndpunkten hade blivit ohållbar. Nu påstods det att kineserna i huvudsak hade en korrekt linje. Icke desto mindre avvisades de kinesiska anklagelserna mot ryssarna, enligt vilka det existerade förtryck och utsugning i Sovjetunionen.³

Men senare skulle även denna ståndpunkt revideras på nytt. Efter några år började *Monthly Review* stödja stora delar av den kinesiska kritiken av Sovjet.⁴ Men det tog tid innan prokinesiska intellektuella började skaffa sig en uppfattning om den kinesiska kritikens teoretiska innebörd. Al Szymanski, en gammal amerikansk maoist, skrev rörande detta:

Trots att kineserna hade kallat Sovjetunionen kapitalistiskt ända sedan 1967 tog få av oss dem bokstavligen på den tiden. Vi hade ännu inte kommit att mekaniskt godta allt som den kinesiska (eller albanska) ledningen sa som en fullkomlig sanning. Det var först i början av 1970-talet, med 1973 som avgörande år, som den nya vänsterns marxist-leninistiska lämningar på allvar konfronterade den faktiska kinesiska ståndpunkten att kapitalismen bokstavligen talat hade

1 Senare förfinade den kinesiska ledningen teorin genom att förkunna att USA var en ruttnande, förfallande kapitalism medan Ryssland var en uppåtgående, mäktig kapitalism. På denna grundval legitimerades några år senare samarbetet med USA (jämför Nixons besök till Folkrepubliken Kina 1972 och fientligheten mot Sovjetunionen). Lågvattenmärket för de sino-sovjetiska relationerna nåddes 1974 med teorin om tre världar, enligt vilken Moskvas ”hegemonism” var mänsklighetens värsta fiende.

2 Leo Huberman och Paul Sweezy, “The Sino-Soviet Dispute”, *Monthly Review* 13, (december 1961), s 337-46.

3 Huberman och Sweezy, “The Split in the Socialist World”, *Monthly Review*, 15, (maj 1963), s 1-20.

4 Peter Clecak, *Radical Paradoxes. Dilemmas of the American Left 1945-1970*, New York: Harper & Row 1973, s 130, skrev angående Sweezy om en “rörelse från en socialistisk/kommunistisk världsbild, till största delen härledd från den klassiska marxismen och de sovjetiska erfarenheterna, till en andra världsbild, till stor del en sammanfattning av de maoistiska och kubanska perspektiven. Den första världsbilden, som han med stort förtroende använde fram till det ungerska upproret 1956, föll samman under ett uppehåll av tvivel, desillusion och omvärdering – i stora drag från 1957 till 1960. Efter att ha besökt Kuba på våren 1960 började Sweezy utveckla en andra världsbild.”

återupprättats i Sovjetunionen.⁵

I Västeuropa spelade Nils Holmbergs (1902-1981) bok *Fredlig kontrarevolution* från 1974-1975 (som översattes till tyska och nederländska) en viktig roll.⁶ I USA hade boken av den kände översättaren av *Grundrisse*, Martin Nicolaus, *Restoration of Capitalism in the USSR* [Återupprättandet av kapitalismen i Sovjet] en liknande funktion.⁷ Holmbergs bidrag illustrerar på ett slående sätt det maoistiska sättet att tänka. Det utgick från att Sovjetunionen under Stalin fortfarande var socialistiskt, men hävdade att en byråkratisk klick redan på den tiden hade lyckats nästla sig in i partiet. Denna klick blev alltmer mäktig och kunde bara förhindras att erövra makten av Stalin själv. När Stalin dog 1953 hade detta sista hinder mot byråkraterna försvunnit, och de utnyttjade då statsapparaten för att i ett snabbt tempo återställa kapitalismen. Arbetarna berövades den beslutande makten över produktionsmedlen. Hädanefter var de tvungna att sälja sin arbetskraft till staten och deras fackföreningar blev de nya kapitalisternas verktyg. Resultatet blev att Sovjetunionen inte i något avgörande avseende längre liknade det samhälle som hade existerat under Stalin:

Arbetarklassen skildes från produktionsmedlen, var inte längre en härskande och ledande klass bestående bara av lönearbetare. Genom att använda statens makt lade den byråkratiska eliten beslag på rätten att besluta över och kontrollera produktionsmedlen och alla de varor som skapas i produktionen. Sedan den tiden har den utnyttjat denna rätt för att exploatera arbetarna och lägga beslag på det mervärde som de skapar.⁸

Enligt Holmberg kännetecknades ett kapitalistiskt samhälle av två särdrag: a) produktionsmedlen används för att suga ut arbetarna, och b) arbetarna måste sälja sin arbetskraft i utbyte mot en lön. Eftersom både dessa drag sades vara tillämpbara på Sovjetunionen använder Holmberg termen ”återupprättad kapitalism”.⁹ Kort sagt kan vi sammanfatta Holmbergs teoretiska konstruktion genom att säga att Stalin utan att veta om det tolererade borgerliga byråkrater bland sina följeslagare, som efter hans död grep makten för att återupprätta kapitalismen. Denna teori om en ”kupp” är onekligen en ganska vulgär variant av maoismen.¹⁰

En mer intelligent version var den franska ekonomen Charles Bettelheims (1913-2006) teori. Grunderna till denna tolkning utvecklades i hans tunna men kompakta studie *Socialism och ekonomisk planering*.¹¹ Hans storslagna verk i flera band, *Klasstriderna i Sovjetunionen*, var i grund och botten bara en vidareutveckling av hans tidigare arbeten.¹² Precis som Holmberg förutsatte Bettelheim att en fredlig kontrarevolution (eller snarare kupp) hade ägt rum, men han försökte

5 Albert Szymanski, *Is the Red Flag Flying? The Political Economy of the Soviet Union Today*, London: Zed Press, 1979, s 7.

6 Holmberg blev medlem av Svenska kommunistpartiet (SKP) 1924. Bland annat var han Kominterns sändebud till Storbritannien och grundare av SKP:s tidning *Arbetartidningen*. 1958 lämnade han partiet och försörjde sig på att skriva barnböcker. Efter en resa till Kina under 2 år kring 1960 blev Holmberg en av den svenska maoismens pionjärer. 1967 var han med och grundade en Kina-orienterad organisation och ledde senare den maoistiska tidningen *Gnistan* tillsammans med sin fru. Se ”Über den Autor” i tyska utgåvan (Nils Holmberg, *Friedliche Konterrevolution*, I, Västberlin 1974: Oberbaum Verlag). Även ”Nils Holmberg - ett liv för socialismen”, *Marxistisk Forum*, 3, s 19-25 .

7 Martin Nicolaus, *Restoration of Capitalism in the USSR*, Chicago: Liberator Press 1975. Se även *Revolutionary Union, How Capitalism Has Been Restored in the Soviet Union and What This Means for the World Struggle*, Chicago: Revolutionary Union 1974.

8 Holmberg, *Friedliche Konterrevolution*, I, s 141. [Citatet finns inte i den svenska utgåvan (*Fredlig kontrarevolution*, Uddevalla: Oktoberförlaget 1974) – öa.]

9 *Ibid*, s 141-142.

10 Se även *Nils Holmberg och sovjetanalysen*, av Pierre Frühling, på marxistarkiv.se.

11 Charles Bettelheim, *Socialism och ekonomisk planering*, på marxistarkiv.se.

12 Bettelheim, *Les luttes de classes en URSS*, Paris: Maspero/Seuil, fyra band 1974-1983. (De två första banden finns på engelska, *Class Struggles in the USSR*, New York: Monthly Review Press, 1976 och 1978. Första bandet finns på svenska, *Klasstriderna i Sovjetunionen*, Lund: Cavefors, 1975. *Inledningen till "Klasstriderna i Sovjetunionen"* finns på marxistarkiv.se)

placera denna utveckling i ett bredare sammanhang. Följaktligen avvisade han varje förenklad teori om en kupp:

Den centrala frågan är motsättningen mellan ett vetenskapligt och ett icke vetenskapligt synsätt. Det sistnämnda gör gällande att man kan definiera en samhällsbildning på grundval av några få enskilda kännetecken, eller ”förklara” en historisk process på grundval av några få splittringar eller påtryckningar som äger rum högst upp i statsapparaten. Extremfallet, som är särskilt typiskt, är teorin om en ”kupp”: det antas att en manöver i toppen genomförd av en liten grupp personer kan förändra en hel samhällsbildnings karaktär. I själva verket lär oss marxismen att en kupp är den sista fasen, som sker på den politiska scenens förgrund på basis av en revolutionär process inom klassförhållandena, i sig själv en process som nått sin höjdpunkt på förhand. Kuppen kan bara träda fram på den politiska scenens förgrund tack vare de revolutioner som redan ägt rum i förväg. Försöket att ”förklara” sociala förändringar med en ”kupp” härrör ur en idealistisk syn på historien och inte en materialistisk.¹³

Så Bettelheim såg det inte som sin uppgift att avslöja borgerliga byråkrater på ett subjektivt sätt. Istället ville han uppvisa de objektiva rötterna bakom återupprättandet av borgarklassens makt i Sovjetunionen. För att lyckas med det var det först av allt nödvändigt att skildra den grundläggande skillnaden mellan ett socialistiskt och ett kapitalistiskt samhälle. Bettelheim avvisade det han kallade ”ekonomism” (det ensidiga underordandet av omvandlingen av samhällsförhållandena under produktivkrafternas utveckling) och hävdade – inspirerad av den kinesiska Kulturrevolutionen – att den första förutsättningen för att upprätta ett socialistiskt samhälle inte var att öka arbetsproduktiviteten, utan att föra klasskamp under ledning av en medveten socialistisk förtrupp. I *Klasstriderna i Sovjetunionen* försvarade Bettelheim således tesen att kapitalismens viktigaste kännetecken inte var att produktionsmedlen låg i privata händer, utan istället att borgarklassen som klass både hade monopol över produktionsmedlen (oberoende av detta monopols juridiska form) och utövade ett politiskt och ideologiskt herravälde. I den och bara den meningen utgjorde kapitalismen borgarklassens diktatur över arbetarklassen. I motsats till detta var socialismen proletariats diktatur, som bara kunde upprättas genom att arbetarklassen erövrade makten genom en revolution. Socialismen måste därför i första hand definieras i *politiska* och inte *ekonomiska* termer. När arbetarklassen väl hade statsmakten i sina händer kunde den därmed undergräva den borgerliga kulturen och utbildningen. Men i så måtto som denna kamp mot borgarklassen var ofullständig eller inte lyckades kunde en ny borgarklass dyka upp som skulle försöka återerövra statsmakten.

Det var fullt möjligt att denna nya borgarklass kunde innehålla gamla kommunistiska kadrer och funktionärer, eftersom alla som hade en position i det sociala produktions- och reproduktions-systemet som *återspeglade* en borgerlig position skulle bilda en ny borgarklass, och det trots proletariats diktatur. Så om man till exempel behöll produktionsprocessens hierarkiska struktur i ett företag där den gamla kapitalistiska ägaren hade dött eller landsförvisats, och om funktionärer högre upp i hierarkin kunde ge order och åtnjöt en privilegierad ställning, då var de ledande personerna i det företaget medlemmar av borgarklassen. Och på så sätt kunde kommunistpartiets (ursprungligen proletariats röst) ledande roll i Sovjetunionen mer och mer undergrävas av en grupp funktionärer som i grund och botten var fiendliga mot proletariats diktatur. Detta motstånd var möjligt på grund av dessa funktionärs plats i det ekonomiska livet och högst upp i den administrativa apparaten, och på grund av de borgerliga metoder och praktik de propagerade för.

Kommunisterna hade inte i tillräcklig utsträckning insett faran för detta borgerliga återupprättande, och hade därför förbisett att mobilisera massorna mot den (till skillnad från kineserna under Kulturrevolutionen). Gradvis kunde den nya borgarklassen således sprida sin makt, och i och med de ekonomiska reformerna i slutet av 1950-talet och mitten av 1960-talet var kapitalismen fullständigt

13 Bettelheim, ”Interview mit Charles Bettelheim”, i *Kommunistischer Bund, Texte zur Stalinfrage*, Hamburg: Jürgen Reents Verlag.

återupprättad.¹⁴ I sista hand var beviset för detta förfall de systematiska avvikelserna från den riktiga leninistiska linjen.

Socialism och ekonomisk planering innehöll den bakomliggande ekonomiska förklaringen till denna tolkning, som inte var olik Bordigas uppfattning och kan sammanfattas i tre punkter. För det första utgörs kärnan i de kapitalistiska produktionsförhållandena av företagen:

Att ”företaget” (som speciellt inom industrin är den konkreta ”produktionsenhet” över vilken det statliga ägandet i allmänhet utövas i samhällsformationerna vid övergången) har en kapitalistisk karaktär beror på att dess struktur antar gestalten av ett *dubbelt avskiljande*: *arbetarnas avskiljande från sina produktionsmedel* (som å andra sidan betyder att företagen, alltså i själva verket företagsledarna har besittningen av dessa medel) och *företagens avskiljande från varandra*. Detta dubbla avskiljande utgör det kapitalistiska produktionssättets kännemärke...¹⁵

För det andra, så länge företagen verkade under detta dubbla avskiljande måste de vara kapitalistiska, och de vidmakthöll marknadsförhållanden och utgjorde en motpol till planen. För Bettelheim var det uppenbart att senast sedan reformerna i september 1965 – då de sovjetiska företagen fick ökad självständighet – hade striden mellan socialism och kapitalism avgjorts till förmån för den sistnämnda. 1965 nådde man slutligen den punkt då planeringsorganen lämnade företagen ”fria” (det kvittade om det var formellt eller i verkligheten) att själva utarbeta grundförutsättningarna för sina ”planer”. Investeringarna avgjordes därmed inte längre av planen utan av företagens direktörer. Planen var således inte längre en verklig plan utan en ”vägledning” till marknadsförhållandena.

Och till sist, eftersom det var marknaden snarare än planen som styrde så återställdes värdelagarna. Av den orsaken låg makten inte längre i arbetarklassens händer. Planen kvarstod helt enkelt bara som ett illusoriskt sken [*simulacre*] av planering. Under täckmantel av detta yttre sken existerade det en ny härskande kraft som var skild från de direkta producenterna. Medan kapitalisternas funktion i företagen övertogs av direktörerna så hade en ”statsbourgeoisie” vuxit fram inom planeringsorganen: det statliga ägandets verkliga klassinnehåll berodde på förhållandena mellan de arbetande massorna och statsapparaten. Om statsapparaten verkligen och fullständigt styrdes av arbetarna själva (istället för att befinna sig ovanför dem och behärska dem) då skulle det statliga ägandet vara en juridisk form för arbetarnas samhälleliga ägande. Men om arbetarna tvärtom inte styrde statsapparaten och om denna apparat behärskades av en grupp funktionärer och administratörer som undkommit arbetarmassornas kontroll och ledning, då skulle denna grupp av funktionärer och administratörer bli de verkliga ägarna (i meningen ett produktionsförhållande) av produktionsmedlen. På grund av de förhållanden som fanns mellan produktionsmedlen å ena sidan och arbetarna å den andra utgjorde denna grupp då en samhällsklass (en statsbourgeoisie).¹⁶

Med hjälp av Bernard Chavance lade Bettelheim i senare skrifter från andra hälften av 1970-talet till en del andra argument.¹⁷ Således hävdade båda ekonomerna att det faktum att Sovjetunionen hade blivit en ”statlig monopolkapitalism av ny typ” kunde härledas ur följande åtta kriterier:

1. På grund av de ekonomiska reformerna 1965 hade profiter införts som industriproduktionens viktigaste kriterium.
2. Den ekonomiska verksamheten var extremt koncentrerad i statens händer.

¹⁴ Bettelheim, *Les luttes de classes en URSS (1917-1923)*, Paris: Maspero/ Seuil 1974, s 7-56.

¹⁵ Bettelheim, *Socialism och ekonomisk planering*, s. 77-78.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ I slutet av 1970-talet tog Bettelheim avstånd även från Kina, eftersom socialismen påstods ha ersatts av kapitalism även där efter Hua Guofengs ”kupp”. Se Bettelheim, *Questions sur la Chine après la mort de Mao Tse-toung*, Paris: Maspero. 1985 ansåg Bettelheim att kapitalismen fanns överallt i världen (”The Specificity of Soviet Capitalism”, *Monthly Review*, 37, 4 (september 1985), s 44.) Detta påverkade inte hans analys av Sovjetunionen, på sin höjd betydde det att det schema som utvecklats för detta land nu också kunde tillämpas på andra länder, om än med modifikationer.

3. Samtidigt konkurrerade företagen om råvaror, anställda etc. Därför existerade konkurrens.
4. Mervärdet tillägnades av staten, som styrdes av den tidigare nämnda statsbourgeoisien.
5. Den ekonomiska utvecklingen uppvisade cykliska drag och ackumulationskriser.
6. Det fanns expansionistiska tendenser.
7. Arbetarklassen hade full sysselsättning etc, men bortsett från det var den lika berövad sina rättigheter som under kapitalismen i väst.
8. Den förhärskande ideologin var revisionistisk. Den gav sig ut för att vara marxist-leninistisk men var i själva verket borgerlig.¹⁸

Gradvis ändrade Bettelheim sin uppfattning i ett viktigt avseende. I tredje bandet av *Klasstriderna i Sovjetunionen* slog han fast att han inte längre ansåg att oktoberrevolutionen var en proletär revolution utan en kapitalistisk. Bolsjevikerna hade 1917 inlett en ”öppen process” som ända från början uppvisade statskapitalistiska särdrag, men fram till 1929 ”ansträngde den sig för att skapa möjligheter för en bonderevolution som skulle kunna leda till en kooperativ lösning.”¹⁹

Kritik

Bettelheims framställning gav upphov till många svar. De mest kända är artiklarna av Paul Sweezy, som var en del av den mycket långa debatten mellan denne amerikanske kritiker och den franske författaren.²⁰ Men många andra författare betygade också sitt samtycke eller ogillande.²¹ Bettelheims ”anti-ekonomism” angreps från många håll, inte därför att hans kritiker var för ekonomism, utan på grund av att Bettelheim hade inskränkt tillämpningen av begreppet ”sociala relationer” till överbyggnaden och i synnerhet till ideologin.²² Knutet till denna invändning var observationen att Bettelheim använde ”avvikelse från den riktiga leninistiska linjen” som det yttersta kriteriet på kapitalismens återupprättande, och därmed inskränkte klasskampen till en kamp mellan ideologier:

Bettelheim erbjuder inga andra kriterier för att bedöma huruvida proletariatet har makten eller ej än den politik som förs av regeringen och partiet. Är det inte avgörande för om teorin ska ha något förklarande värde att det ska finnas en oberoende metod för att avgöra identiteten på den klass som har makten? Eller ... vilka är den nya statsbourgeoisins modaliteter och tillväxtstadier? Kanske allra viktigast, under vilka omständigheter kan man förvänta sig en seger för proletariatet och under vilka omständigheter en seger för den nya statsbourgeoisien?²³

18 De enskilda argumenten fördes fram i flera olika skrifter: Bernard Chavance, ”On The Relations of Production in the USSR”, *Monthly Review*, 29, 1 (maj 1977): s 1-13; Chavance, ”Remarques sur la réponse de Paul Sweezy”, *Les Temps Modernes*, 375 (oktober 1977): s 34-9; Chavance, *Le système économique soviétique*, Paris: Le Sycomore 1983; Bettelheim, *Les luttes de classes en URSS (1930-1941): Tome deuxième: Les dominants*, Paris: Maspero/Seuil 1983; Bettelheim, ”The Specificity of Soviet Capitalism”, *Monthly Review*, 37, 4 (september 1985): 43-56.

19 Bettelheim, *Les luttes de classes en URSS (1930-1941): Tome premier: Les dominés*, Paris: Maspero/Seuil 1982, s 14.

20 Debatten startade med Sweezys artikel, ”The Invasion of Czechoslovakia: Czechoslovakia, Capitalism and Socialism”, *Monthly Review*, 20, 5 (oktober 1968): s 5-16, som Bettelheim besvarade. Debatten fortsatte fram till andra hälften av 1980-talet. [Delar av debatten finns samlad i *Socialkapitalismen*, på marxistarkiv.se – öa.]

21 Några viktiga bidrag var: Ernest Mandel, ”Du ’nouveau’ sur la question de la nature de l’URSS”, *Quatrième Internationale*, XXVIII, 25 (september 1970): s 12-24; Paresh Chattopadhyay, ”On the Political Economy of the Transition Period”, *Monthly Review*, 24, 4 (september 1972): s 12-29; Jean-Luc Dallemagne, ”Charles Bettelheim ou l’identification des contraires”, *Critiques de l’économie politique*, 7-8 1972: s 17-46; Ralph Miliband, *Bettelheim och erfarenheterna från Sovjet*, på marxistarkiv.se; Hillel Ticktin, *Sovjetsamhällets motsättningar och professor Bettelheim*, på marxistarkiv.se; Søren Damkjær, ”Bettelheim og teorien om overgangssamfundet”, *Historievidenskab*, 17 1979: s 43-64.

22 Alex Callinicos, ”Maoism, Stalinism and the Soviet Union”, *International Socialism*, II, 5 (sommar 1979): s 80-88.

23 Sweezy, ”Reply”, *Monthly Review*, 22, 7 (december 1970): s 14-21. Se även Siep Stuurman, *Het reëel bestaande en het noodzakelijke socialisme*, Amsterdam 1979: Van Gennep, s 80-83.

Bettelheims härledning av Sovjetunionens kapitalistiska karaktär från att det existerade enskilda företag där det utfördes lönearbete utsattes för en metodologisk kritik. Den franska trotskisten Dallemagne hävdade att saker och ting ställdes på huvudet här: bara om kapitalismen härskade skulle företagen vara ”ursprung till kapitalistiska förhållanden”. Under andra omständigheter var de inte det. Förekomsten av enskilda företag bevisade därmed ingenting.²⁴

Dessutom invände många mot tesen om dubbelt avskiljande (lönearbetet från produktionsmedlen och företagen mellan sig själva). För det första gick det inte att på något giltigt sätt påstå att företagen i Sovjetunionen var oberoende: ”företagen [kan inte] bestämma priser, löner, varifrån de får sina leveranser eller vilka deras kunder är. De kan i själva verket inte egentligen själv avgöra vad de ska producera.”²⁵ Och för det andra hävdade man att arbetskraften i Sovjetunionen inte var en vara trots att det förekom löner, och det av flera skäl: (i) det fanns ingen verklig arbetsmarknad, (ii) lönerna stod inte i förhållande vad man presterade, och (iii) de pengar man tjänade på arbete var bara ett av sätten att skaffa konsumtionsvaror.²⁶

Alla de åtta utmärkande drag som Bettelheim och Chavance nämnde bestreds i litteraturen. Två huvudargument fördes fram. För det första ifrågasattes om en del av särdragen var *faktamässigt korrekta*. Det gällde till exempel införandet av företagsprofiter efter 1965. Sweezy hävdade att det handlade om något helt annat än att slå fast det viktigaste kriteriet för industriproduktiviteten. Om profiter verkligen var den viktigaste variabeln då skulle inte bara produktionskostnaderna utan även investeringar, priser, etc bestämmas av den. Men det var inte fallet: ”under det sovjetiska systemet ... bestäms de grundläggande variablerna över företagsnivån av ett administrativt planeringssystem där profitmaximering på sin höjd har en andrahands- och underordnad roll.”²⁷ Vad gäller den förmodade konkurrensen mellan företagen, konstaterades också att den inte ägde rum på ett kapitalistiskt sätt utan i form av tävlan om att skaffa bruksvärden.²⁸

För det andra hävdades med avseende på de särskilda kännetecknen att de var *ovidkommande* för att definiera ett samhälle som kapitalistiskt. Det man förmodades bevisa antogs redan på förhand. Det faktum att den ekonomiska verksamheten var samlad i statens händer bevisade inte att kapitalismen existerade.²⁹ Samma sak gällde konkurrensen mellan företagen eller att det förekom expansionism och cykliska kriser.³⁰

Bettelheim (och Chavance) angreps därför på flera fronter: deras metod, deras definition av kapitalismen och deras empiriska argument utsattes samtliga för kritik.

Operaia-varianten

Det maoistiska inflytande kunde också återfinnas i den så kallade ”operaia-strömningens” skrifter. Operaismen hade sitt ursprung i Italien i slutet av 1950-talet, när marxister från socialistiska och kommunistiska kretsar försökte analysera ett antal strategiska frågor för arbetarrörelsen ur ”arbetarnas synvinkel”, det vill säga genom att betrakta situationen från verkstadsgolvets synpunkt.³¹ Den

24 Jean-Luc Dallemagne, ”Charles Bettelheim ou l'identification des contraires”, *Critiques de l'économie politique*, 7-8 1972: stycke II-A-2; K Nair, ”Charles Bettelheim bouleverse la science”, *Critiques de l'économie politique*, 7-8 1972: s 4-16.

25 Ticktin, *Sovjetsamhällets motsättningar och professor Bettelheim*, s 6; Mandel, ”Du 'nouveau' sur la question de la nature de l'URSS”, *Quatrième Internationale*, XXVIII, 25 (september 1970).

26 Ticktin, *Sovjetsamhällets motsättningar och professor Bettelheim*, s 13-14.

27 Sweezy, ”Paul Sweezy Replies”, *Monthly Review*, 29, 1 (maj 1977): s 11-12.

28 Mandel, ”Du 'nouveau' sur la question de la nature de l'URSS”, *Quatrième Internationale*, XXVIII, 25 (september 1970).

29 *Ibid*, s 16.

30 Sweezy, ”Rejoinder”, *Monthly Review*, 37, 4 (september 1985): s 56-61.

31 Operaia-strömningens historia i Italien beskrivs i Wolfgang Rieland, *Organisation und Autonomie. Die Erneuerung der italienischen Arbeiterbewegung*, Frankfurt: Neue Kritik 1977 och Steve Wright, *Storming Heaven. Class*

grupperades till en början kring tidskriften *Quaderni Rossi*. Bara sex nummer gavs ut av denna tidning (1961-1965), men den var ändå inflytelserik i Italien och senare också i Västtyskland. Efter att *Quaderni Rossi* slutade ges ut fortsatte operaia-strömningen att existera. Speciellt ekonomen Rita di Leo använde ett operaia-synsätt på Sovjetunionen och analyserade samhället ”underifrån”. Hon drog slutsatsen att det fanns en (stats-) kapitalism där, eftersom arbetarna och produktionsmedlen var åtskilda (ett av de två kriterier som Bettelheim också använde). I sin bok *Operaia e sistema Sovietico* [Arbetarna och sovjetsystemet], som gavs ut 1970, skrev di Leo följaktligen att det precis som i väst – om än i andra former – producerades mervärde i Sovjetunionen och att man kunde återfinna samma förhållande mellan levande arbete, maskiner och råvaror där.³²

Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism, London: Pluto Press 2002.

32 Rita di Leo, *Operai e sistema sovietico*, Bari: Laterza 1970. Se även di Leo, *Il modello di Stalin*, Milano: Feltrinelli 1977.